

HUOM! Tämä rinnakaistallennettu johdantoartikkeli on ns. final draft -versio. Viittaukset ainoastaan alkuperäiseen artikkeliin [Ennen ja Nyt. Historian tietosanomat](#) -verkkojulkaisun *Utopiat* -teemanumerossa 2/2017.

ENNEN JA NYT 2/2017. *Utopiat*-teemanumero.

UTOPIAT ENNEN JA NYT

Pertti Grönholm ja Liisa Seppänen

31.8.2017

(Kuvassa utopiasosialisti Charles Fourierin visio falansterista, pienestä yhdyskunnasta, joka tarjoaa asukkailleen kaiken näiden tarvitseman. Lähde: Houghton Library at Harvard University.)

Utopia voidaan ymmärtää nykyään hyvin monella tavalla ja sanaa käytetään monenlaisissa asiayhteyksissä. Alun perin sana juontuu 1500-luvun alussa ilmestyneeseen Thomas Moren *Utopia*-teokseen (1516), jonka ideana oli kuvata tavoiteltavaa ihanneyhteiskuntaa. Utopia-nimisellä saarella asunut yhteisö oli järjestänyt työnteon ja vapaa-ajan sekä elinkeinonsa, asumisensa ja hallintonsa parhaalla mahdollisella tavalla, vapaana oman aikansa valtakamppailuista, puutteesta, taudeista ja sodista. Varhaisista kirjallisista utopioista on tultu nykyhetken pitkä matka. Välissä ovat muun muassa 1600-1800-lukujen uskonnolliset ja aatteelliset utopiyhteisöt, joita syntyi eurooppalaisen siirtolaisuuden vanavedessä kaikkialle maailmaan. Samoin utopioiden historiaan kuuluvat tulevaisuuteen kurkottavien aatteiden, kuten liberalismiin, sosialismiin ja nationalismiin sekä yleisen eurooppalaisen edistysajattelun innoittama vallankumousten aika, joka alkoi 1700-luvun jälkipuolella ja jatkuu jossain mielessä edelleen, ainakin tieteellisteknisenä edistyksenä ja esimerkiksi ekologisen ajattelun siivittämänä aatteellisuutena. Utooppisuus nykyhetken ja olosuhteiden kritiikkinä sekä tulevaan kohdistuvana toivona ja ihanteina elää yhä, vaikka nykyaika on tehnyt meidät entistä tietoisemmiksi edistykseen kuuluvista riskeistä ja ongelmista.

Tieteellisteknisten ja sosiaalisten utopioiden sekä poliittisten tulevaisuudenlupausten rinnalle nousivat sata vuotta sitten dystopiat, kuvaukset epäonnistuneesta tai epätoivottavasta tulevaisuudesta. Ne ovat osoittaneet, että ihminen kykenee halutessaan myös ennakoimaan yhteiskunnan ja maailman kehitystä siihen liittyvien pelkojen, uhkakuvien ja riskiskenaarioiden avulla. Nykyään utopiat ja dystopiat, etenkin kulttuurin tuotteina, ovat osa ihmisen pyrkimystä paitsi nähdä ja ennakoida tulevia aikoja, myös varautua ja valmistautua yhä nopeammiksi koettuihin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Utopiat esittävät vaihtoehtoja ja antavat toivoa, kun taas dystopiat tekevät meidät kriittisiksi ja varovaisiksi. Osa nykyajan kertomuksista ja skenaarioista on pessimistisiä ja osa optimistisia, mutta harvoin kenelläkään on esittää sellaista kokonaisvaltaista mallia tai ideaalia, jollaisia 1500-1700-lukujen kirjailijat ja ajattelijat käyttivät oman aikansa yhteiskunnallisen kritiikin ja politiikan välineinä.

Tämän Utopia-teemanumeron aiheeksi on pääosin sattumalta valikoitunut ainakin kolme erilaista näkökulmaa utooppiseen ajatteluun ja utopioihin. Kussakin kokonaisuudessa on kaksi artikkelia. Ensimmäinen kokonaisuus koostuu klassisia kaupunkiutopioita historiallisesti ja kriittisesti arvioivista ja kontekstoivista artikkeleista. Toinen kokonaisuus pohtii ja erittelee utooppisuutta osana taidetta itseään sekä osana taiteen

yhteiskunnallisesta roolista käytävää julkista keskustelua. Kolmas kokonaisuus sisältää artikkeleita, jotka pohtivat teknis-tieteellisen edistyksen käsittelyä populaarikulttuurissa, tarkemmin sanottuna elektronisessa popmusiikissa ja tieteiselokuvassa.

Tomas Mansikan artikkeli ”Christianopolis – Varhaisluterilaisuuden ajan unohdettu tieteen ja uskon utopia” nostaa esiin saksalaisen teologin Johann Valentin Andreaen heikosti tunnetun *Christianopolis*-utopian vuodelta 1619. Mansikka tarkastelee teosta ja sen kirjoittajaa osana julkaisuaikansa aatehistoriallista kontekstia, jossa olennaista on tieteiden ja käsityötaitojen kehitys sekä protestanttinen uskonpuhdistus ja näiden keskinäinen vuorovaikutus. Mansikka tutkii vuorovaikutusta erityisesti suhteessa alkemian ja astrologian kehitykseen mutta myös suhteessa 1600-luvun alussa nopeasti kehittyneisiin tieteenaloihin, kuten lääketieteeseen ja botaniikkaan. Mansikka tuo esiin, kuinka luonnontieteiden kehitys väritti monin tavoin 1600-luvun alun luterilaista kulttuuria ja yhteiskuntafilosofiaa ja vaikutti jopa luterilaisen hartausperinteen muotoutumiseen. Mansikan mukaan 1600-luvun alun utooppisella ajattelulla oli Andreaan ajatteluun ja kirjalliseen tuotantoon merkittävä vaikutus.

Hilja Roivaisen artikkeli ”Dialektinen utopia. Asger Jornin taide ja Ernst Blochin utopia-ajattelu” avaa uusia näkökulmia utooppisuuteen taiteen tekemisen, luovan prosessin ja toivon käsitteen kautta. Roivainen yhdistää artikkelissaan modernin utopia-käsitteen tärkeimpiin tutkijoihin kuuluneen filosofi Ernst Blochin ajatukset Jornin tapaan nähdä taiteen tekeminen utopian elämisenä tässä ja nyt. Blochin ja Jornin ajattelua 1900-luvun jälkipuolella yhdistivät toisiinsa paitsi marksilaisuus ja dialektinen materialismi, myös ajatus utopioiden metaforisesta ja visuaalisesta luonteesta. Jorn asettaa teoksissaan kriittisen katseen keskiöön monia utooppiseksi ymmärrettävän maisemataiteen topoksia ja kuvatyyppejä ja pohtii niiden merkitystä modernismin aikakaudella. Bloch on omassa utopian filosofiassaan hahmotellut metaforia, jotka kytkeytyvät maisemataiteen tapaan käsitellä ihanteellisia paikkoja ja aikoja. Esimerkkeinä Roivaisella ovat Blochin käyttämät käsitteet, kuten Arkadia, pittoreski ja pastoraali. Sekä Bloch että Jorn kyseenalaistavat vertauskuvat ja utooppisten maisemien visuaalisen perinnön ja tuovat tilalle oman käsityksensä siitä, mikä utopioissa on oleellista.

Emilia Laaksovirran artikkelissa ”Hyvää ja kaunista. Poliittisen taidepuheen utopistiset piirteet, hyvä ja parantava taide” kirjoittaja käyttää utopia-käsitettä – tarkkaan ottaen utooppisuuden käsitettä – taidepoliittisten puheenvuorojen kriittisen lähiluvun välineenä. Näkökulma kuvastaa sitä, kuinka utopiat ja utooppisuus ovat viimeisen parin vuosikymmenen aikana nousseet mielenkiintoisella tavalla historian, kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksessa uusia näköaloja avaaviksi tutkimuksellisiksi käsitteiksi, joiden avulla voidaan eritellä niin poliittista retoriikkaa, arjen kokemuksia kuin kulttuurintuotteitakin. Laaksovirta kytkee artikkelissaan utooppisuuden yhteiskunnalliseen keskusteluun taiteen rahoituksesta ja merkityksestä suomalaisessa yhteiskunnassa. Hänen mukaansa kulttuurialan julkisten toimijoiden ja taidealan toimijoiden retoriikassa nykyään esiintyvät ”hyvän taiteen” tavoitteet, kuten sen ”parantava” ja yhteiskuntaa ”eheyttävä” voima, johtavat keskustelun taiteen merkityksestä raiteille, joilla aiemmin tärkeäksi koettu taiteen tehtävä – kriittinen yhteiskunnan ja maailman epäkohtien osoittaminen – jää taustalle.

Kimi Kärjen artikkeli ”Los Angeles November, 2019” – Kuviteltu tulevaisuus, transhumanismi ja *Blade Runner* -elokuvan dystopia” pohtii sitä, kuinka dystopian ja utopian rajat hämärtyivät 1970-1990-lukujen postmodernissa populaarikulttuurin kerronnassa. Kärki kysyy, miten siitä, mikä dystopioissa yleensä koetaan uhkaavana, voi tulla vaikuttavasti paketoituna kiehtovaa ja jopa utooppista. Kärki pohtii *Blade Runner* -

elokuvan omaa historiaa sen eri julkaistujen versioiden kautta sekä suhteessa elokuvan osakseen saamaan poikkeuksellisen suureen tutkimukselliseen huomioon. Kärki näkee *Blade Runnerin* yhtenä teknoutopistisen transhumanistisen liikkeen avainteosista ja pohtii sen roolia ja kulttuurihistoriallista paikkaa tulevaisuuden ja meneisyyden välissä; elokuvan merkitykset ja tulkinnat muuttuvat, mitä lähemmäksi tulemme elokuvan tapahtuma-aikaa, vuotta 2019. Kärki tarkastelee niin vaikutusvaltaisen elokuvan kiinnittymistä esteettisiin traditioihin kuin sen kurottamista kohti jotain, mitä ei vielä ole olemassa, mutta joka on lähellä.

Pertti Grönholmin artikkeli ”Musiikkityöläisten elektroninen puutarha. Kraftwerk-yhtyeen Kling Klang -studio myöhäismodernina utopiana” keskittyy 1900-luvun jälkipuolen vaikutusvaltaisimman saksalaisen pop-yhtyeen studion kehitys- ja merkityshistoriaan. Grönholm tarkastelee Kling Klang -studiota suhteessa 1900-luvun alkupuolen käsityksiin tekniikan ja taiteen yhteydestä sekä suhteessa luovien edelläkävijöiden muodostamiin kollektiiveihin, etenkin saksalaiseen Bauhaus- ja neuvostoliittolaiseen Vhutemas -taidekouluun. Kraftwerk paitsi inspiroitui 1920-1950-lukujen modernismista musiikissa ja kuvataiteissa, myös tavoitteli jonkinlaista utooppista tilaa ja yhteisöllisyyttä omassa toiminnassaan. Tai ainakin tällaisen kuvan yhtyeen perustajat halusivat antaa; studio ei ollut Kraftwerkin jäsenille vain treenikämpä ja äänistysstudio, vaan ”elektroninen puutarha”, jossa muusikot yhdessä musikaalisten koneiden kanssa kasvattivat ideoita, teoskonsepteja, kuvia, ääniä, melodioita ja rytmejä. Grönholm kuvaa toistaiseksi huonosti tunnetun Kling Klang -studion kehitysvaiheita ja pohtii sitä, miten studio vastasi yhtyeen jäsenten odotuksia ja ihanteita ja miksi konseptin luomisvoima ehtyi 1980-luvulla.

Lopuksi Per Cornell ja Anna Nilsson palauttavat artikkelissaan ”Utopia and Built Environment” mieleen, kuinka yhteisöjen ja yhteiskuntien sosioekonomisen kehityksen suhde rakennetun ympäristön muotoutumiseen on ollut kompleksinen kysymys niin historiassa kuin nykyäänkin. Korkealentoiset ideaalit, joiden pohjalle ihannekaupunkeja on visioitu, esimerkiksi uuden ajan alun utopiakirjallisuudessa, olivat kaukana siitä todellisuudesta, jossa kaupunkeja suunniteltiin ja rakennettiin niin Euroopassa kuin eurooppalaisten imperiumien siirtomaissa. Eurooppalaisen rakennetun ympäristön ideaalit olivat useimmiten esteettisiä ja irrallaan utopioiden sosiaalista edistystä ja inhimillisiä hyveitä korostaneesta sanomasta. Vaikka uudet ja jälleenrakennetut kaupungit saattoivat toteuttaa ajatuksia uudesta järjestyksestä, niiden vaikutus laajempaan sosiaalipoliittiseen ajatteluun jäi Cornellin ja Nilssonin mielestä yleensä vähäiseksi. Kirjoittajat käsittelevät esimerkiksi Espanjan kolonioiden standardisoituja kaupunkeja, jotka suunniteltiin tiettyjä toimintoja ja järjestystä silmälläpitäen, mutta joissa ei ole nähtävissä utooppisia ideaaleja. Mutta poikkeuksiakin tästä oli, kuten Cornell ja Nilsson tuovat esille.

Kirjoittajat ja toimittajat haluavat kiittää tämän numeron artikkelikäsittelevien vertaisarvioijia arvokkaista ja kannustavista kommentteista.